Оксана Захарчук

МУЗИКА ЯК МОВА ДУШІ

Бог дав нам музику,
щоб ми насамперед
підіймалися нею вгору.
Ніцше

Висока місія мистецтва полягає в тому, щоб вести людей до Бога. Адже ж справжнє мистецтво – це творчий дух, а дух творчості – це Святий Дух. Слід зазначити, що з усіх видів мистецтва – літератури, образотворчого мистецтва, архітектури, скульптури, хореографії, театру, кіно – музика є найближче до чуттєвої сфери людини, бо в ній відсутній візуальний чинник. Музика впливає на формування світогляду, морально-етичних та естетичних принципів як окремої людини, так і суспільства загалом. Вона йде від серця й апелює до серця, викликаючи відповідні образно-емоційні асоціації у слухача. Цю думку підтверджує відомий вислів, що музика починається там, де закінчуються слова, оскільки вона здатна відтворити і передати високі почуття набагато глибше і сильніше за будь-яке слово.

Музика, як казка, музика – жива,
І не треба серцю будь-які слова.
В музиці – найвищі ніжні почуття,
В ній любов і туга, та саме життя.
Музика, як море, то штормить, то ні.
Там знаходить серце рятівні вогні.
Музика, як сонце, гріє нам серця,
Їй нема початку і нема кінця.
І чого не зможеш словом досягти,
В музиці розкажеш щиру правду ти.

Про могутній позитивний вплив музики читаємо у Святому Письмі. Коли дух злоби і відчаю нападав на іудейського царя Саула, то він просив Давида грати йому на арфі. Ніжні мелодії заспокоювали Саула, і тоді злий дух відступав від нього. Урочиста сакральна музика (релігійні гимни) змушувала вірних забувати щоденні клопоти, відриватися від землі, підноситися думками у безмежний і вічний світ.

Здатність музики впливати на почуття і волю людей, на їхні погляди і мораль, полягає у специфіці її природи, в особливих засобах її виразності, що відтворюють порухи людської душі в найвищому естетичному і Божественному звучанні.

Космологічне трактування музики як частини Всесвіту виникло ще у древніх культурах Месопотамії (Асирія і Вавилон), Єгипту, Греції і Китаю. Античний світ підхопив і розвинув це вчення. Зокрема, Піфагор в VI столітті до н. е. та його послідовники вважали, що музика відтворює космічний порядок, який є в природі та в житті людини. А власне завданням мистецтва є відкривати справжнє єство людини, хвилювати душу, дану Богом. Душа, резонуючи з Універсумом, оновлює, живить, розкриває людині ту висоту почуттів і духу, яка здатна змінити свідомість, волю і навіть її поведінку. Вібруючи в унісон зі вселенськими ритмами гармонії, мистецтво, а особливо музика, залишає в душі людини свій живильний Божественний відблиск.

З давніх давен музика вважалася могутнім засобом у вихованні людини. Ще у IV ст. до н. е., тобто в період античності, Платон говорив: «Музика надихає весь світ, дає душі крила, сприяє польоту уяви; музика додає життя і веселість всьому існуючому… Її можна називати втіленням всього прекрасного і всього піднесеного». Давньогрецький філософ попереджав також і про негативний вплив музики на психіку та виховання людей, залежно від того, які ідеї вона пропагує. Платон навіть радив запровадити сувору цензуру стосовно музичних творів і тільки після дозволу цензури поширювати їх серед народу. Думки Платона розвинув Арістотель. Він писав, що крім звичайної насолоди музика виконує дуже важливу місію, а саме – вона здатна наповнювати людські душі оптимізмом, бажанням жити і творити добрі справи. В цьому якраз проявляється дія музики на людську психіку й етику.

В музиці людина може знайти джерело правдивого натхнення, могутню підсвідому силу, духовну поживу та духовне піднесення. Музика часто виникає і сприймається як безпосереднє вираження емоційних переживань. Здатність музичного мистецтва бути засобом людського спілкування зумовлює його комунікативну функцію. Постійний обмін інформацією між людьми бере початок у сигнальній активності наших далеких пращурів. В ході історичного розвитку мовного спілкування використовувалася не тільки біологічна сигналізація (тобто звуки голосу, жести), а і рукотворні форми, як от: малюнки, споруди, звуки спеціально підібраних предметів, а також і музичних інструментів. Музика як комунікативний феномен особливо здатна передавати людські почуття, емоційно забарвлені образи, уявлення. На партитурі «Урочистої меси» Бетовен написав: «Це повинно йти від серця до серця». Слова великого композитора відтворюють специфіку музично-художньої комунікації, її емоційну безпосередність.

Пізнавальна функція мистецтва пов'язана з природнім потягом людини до нової інформації, нового досвіду. Митець, як і вчений, спирається у своїй діяльності на емпіричні знання, тобто на власний досвід. Особисті враження, емоції, уявлення, переживання, ідеї стають тим змістом, який творець намагається донести до свідомості інших людей. Тому мистецтво стверджує цілісне відношення до об'єктів, спирається на конкретно-чуттєвий досвід сприйняття фактів, на суб'єктивні їх оцінки. Специфіка мистецтва полягає саме в можливості виразити відношення митця до певних явищ і тим самим відкрити перед людиною її власний духовний світ. Іншими словами, мистецтво дає змогу пізнавати навколишній природній світ та життя суспільства крізь призму внутрішнього світу людини.

Музика, порівняно з іншими видами мистецтва, здається найменш надійним засобом пізнання світу. Адже вона не здатна відтворювати предметні форми з такою наочністю, як це роблять живопис, скульптура чи кінематографія. Проте музика компенсує цей «недолік» глибиною проникнення в духовний світ людини.

Магічна функція музики пояснюється її здатністю спричиняти (інколи навіть незалежно від волі та свідомого бажання людини) певні психічні стани: в'ялості, зосередженості, активності, збудження, тривоги тощо. Такий вплив на підсвідомість людини психологи визначають як сугестію (від лат. suggestio – навіювання). Тому магічну функцію музики можна назвати також сугестивною.

О, Музика! Яке це справжнє диво!
Вона підносить в сині небеса.
Ти невагомий і летиш щасливо,
А навкруги – простори і краса.
І стільки щастя, радості легкої,
Любові, світла, ласки навкруги,
Краси Божественної, неземної,
Реальність враз втрачає береги…
А хвиля музики тебе несе, гойдає,
Відносить в загадковії світи
І вабить душу, ніжно пригортає.
Частинкою її стаєш і ти.
І все земне уже не актуальне,
А лише музика в душі твоїй луна,
То спрагла, лагідна, а то печальна,
Але тобою випита до дна.

Сугестивна дія музики була незрозумілою для наших далеких предків (відверто кажучи, сучасна наука просунулася недалеко вперед у з'ясуванні цього феномену). Тому і сама музика сприймалася ними як таємнича природна сила. Відлуння магічних замовлянь звучать у колядках, щедрівках, веснянках, купальських піснях, поховальних плачах, дитячих співомовках.

Навіть зовсім далека від обрядів чи культових ритуалів концертна музика має загадкову властивість впливати на настрій слухачів, сповнювати їх енергією. Тому процес творчості, художнє натхнення, яке йде, за свідченнями самих митців, не інакше як «згори», а також постать митця і досі оточені атмосферою незвичайності і навіть таємничості.

Сугестивна сила музичного мистецтва яскраво виявляється в тих випадках, коли воно охоплює великі маси народу. Це трапляється під час різних культових обрядів (вигуки молитов і благань у стародавніх культах, ревний спів гимнів і псалмів у християнській обрядовості, натхненне виконання улюблених пісень на співочих святах у країнах Прибалтики), а також тоді, коли багато людей слухає музику.

Необхідно відзначити, що музичні звуки мають магічний вплив не тільки на людину, але і на тваринний і рослинний світ. Доречно тут навести цікаві спостереження В. Шекспіра: «Коли несеться дико в степах лихий табун молодих коней – вони шалено скачуть, ревуть та іржуть, бо грає в них гаряча кров. Але варто їм почути звуки музики – як вкопані стануть і здичавілий погляд під силою чарівної мелодії у смиренність та лагідність перейде». Німецькі дослідники провели експеримент з рослинами і одержали несподіваний результат: квіти відхилилися від голосних звуків рок-музики і, навпаки, прихилилися до класичної музики.

Різні види мистецтва сприяють об’єднанню людей, тому що вони з часу свого виникнення є колективною справою і залишаються такою донині. Особливо це стосується музики. Її соціально-організаційну функцію закладено в самій природі колективного первісного музикування.

Існує досить обґрунтоване припущення музикознавця С. Скребкова, що музична мова веде свій початок від колективного унісонного співу. Злагоджене звучання людських голосів, що виконували одну інтонаційну фразу послужило «вихідним пунктом» усього подальшого розвитку музичного мистецтва. Цей початковий колективний унісон був неначе переведеним у звуки почуттям єдності роду, громади. Сольний спів та інструментальна музика виникли пізніше.

Об’єднавча сила колективного музикування проявляється у своєрідності та самому духові народних пісень і танців. Спів релігійних гимнів, патріотичних пісень об’єднував людей спільним почуттям, настроєм, думкою, утверджував віру у правдивість їхніх ідеалів та діянь. Отже, соціально-організуюча роль музики виявляється в масових піснях, національних, державних, релігійних, партійних гимнах, у похідних і урочистих маршах, народних піснях. Мабуть, усім відоме почуття духовної спільності, що виникає під час хорового співу чи ансамблевої гри. Ця об’єднуюча функція колективного музикування має велике значення для привернення дітей та юнацтва до художньої культури, до музичного мистецтва.

Естетичне почуття – це універсальне відношення людини до світу. Людина помічає красу майже всюди: у Всесвіті, в навколишньому земному житті, в живій та неживій природі, у своїх ближніх і т. ін. Найбільш повно це відношення втілюється у формах мистецтва. Сприймаючи музичний твір, слухачі долучаються до естетичного переживання і водночас дістають уявлення про ідеали краси, що близькі авторові, його соціальному оточенню, культурі певного суспільства в цілому. Слухач повинен брати активну участь у творчому процесі людського духа, заглиблюватися в музичний твір, щоб як не чуттєво, то хоч інтелектуально зрозуміти те, що в ньому виражене. Таким чином, музика, як і всі інші види мистецтва, несе до людей духовні цінності, а це, насамперед, естетичні ідеали.

Необхідно відзначити, що багато музичних творів пишеться для того, щоб викликати у слухачів приємне самопочуття, стан задоволення, який сприяє фізичному та психічному відпочинку. Відновлення сил та енергії людей – справа досить

серйозна, бо вона забезпечує психічне здоров'я людей. Тому функцію музики – давати естетичну насолоду – слід вважати обов'язковою для будь-якого музичного твору. Відчуття насолоди повинно супроводжувати сприймання музики незалежно від її жанру, стилю, міри новизни, виражальних засобів. Якщо ж музика позбавлена для слухача естетичної та художньої привабливості, то це зводить майже нанівець її суб'єктивну цінність, значущість, змістове багатство.

Моральний вплив мистецтва – то одна з найбільших його таємниць. Вся історія мистецтва свідчить про здатність художніх творів своєю специфічною мовою оспівувати високі моральні якості людини: доброта, чесність, людяність, скромність; підносити її над буденним життям. Тематикою багатьох мистецьких творів є відтворення певної етичної проблеми або окремого морального вчинку людини (наприклад, опера М. Лисенка «Тарас Бульба» за однойменною повістю М. Гоголя).

Виховне призначення музики полягає насамперед у тому, що музика бере участь у формуванні особистості, розширює діапазон пізнання світу, допомагає оволодіти цінностями духовної культури. Музичне мистецтво допомагає у засвоєнні національної культури. Водночас чуттєве сприйняття краси музики полегшує взаєморозуміння між представниками різних національних культур, виховує взаємоповагу народів, сприяє включенню загальнокультурних цінностей в духовний світ окремої особи.

Художня діяльність, яка віддавна входить до системи виховання, виконує найрізноманітніші завдання, серед них і такі, що на перший погляд не пов'язані з мистецтвом. Наприклад, музика розвиває слух і складні рухові навички. Вона загострює увагу до емоційно-змістових відтінків людського мовлення. Педагоги відзначають позитивний вплив музичної діяльності дітей на їхнє образне та абстрактно-логічне мислення. Музика активно формує важливу для духовного життя суспільства та особистості культуру почуттів, культуру співпереживання. Видатний український педагог Василь Сухомлинський зазначав: «Музика – це могутнє джерело думки. Без музичного виховання неможливий повноцінний інтелектуальний розвиток дитини [...] Розвиваючи чутливість дитини до музики, ми облагороджуємо її думки, поривання».

Поряд із вищезазначеними загальними функціями музика виконує в житті людини ще цілу низку особливих, притаманних їй функцій, а саме: ігрову, духовно-катарсичну, ідейно-пропагандистську, терапевтичну, психоделічну.

Ігрова функція музики зумовлена природною потребою дітей та дорослих в ігрових формах освоєння світу. У кожної людини є власний досвід дитячої ігрової активності, який не зникає безслідно у зрілому віці, а використовується в художній творчості та сприйнятті мистецтва. В середньовічному західноєвропейському мистецтві трубадурів і труверів розвинувся жанр творчості, який так і називався – «гра». У світовій музичній літературі значна частка творів має характер гризмагання. Це, наприклад, народні пісні періоду Відродження з імітаціями голосів: італійські «качья» (сассіа), англійські «кеч» (catch) та «раунд» (round); народна танцювальна музика, карпатські коломийки, російський «перепляс» та «частівки» з почерговими імпровізаціями співаків; колективні джазові імпровізації у стилях «хоп», «бі-боп», «фрі-джаз» та ін. Подібні твори вимагають від музикантів-виконавців вільної, грайливої фантазії та блискавичної ігрової реакції.

Духовно-катарсична (від гр. katharsis – очищення) функція музики визначається її здатністю викликати сильне емоційне потрясіння (близьке до стресової реакції), яке залишає після себе приємне відчуття звільнення від афектів. Як писав Арістотель, розкриваючи феномен катарсису, мистецтво (він мав на увазі літературний жанр трагедію) здійснює «за допомогою співчуття і страху очищення від пристрастей». Катарсис властивий музиці трагічного змісту, що викликає глибокі переживання, співчуття до героя музичної драми. Очевидно, що не кожен слухач має здібності до катарсичного реагування на художній твір. Добре, якщо людині пощастить хоча б раз у житті відчути духовний катарсис під впливом мистецтва.

Ідейно-пропагандистська функція музики полягає в тому, що вона може впливати на ідейні переконання людей або навіть на конкретну політичну ситуацію в суспільстві. Саме таку функцію виконували і виконують кантата «Заповіт» і кантата-симфонія «Кавказ» С. Людкевича, героїко-патріотична опера «Тарас Бульба», хори «О, Милий Боже України», «Вічний революціонер» М. Лисенка, а також значна частина його композицій на поезію Т. Шевченка, пісні Січових Стрільців – першої української військової формації, пісні УПА та ін. Зокрема, Тарас Петриненко відзначав: «Те, що під час Помаранчевої революції пісня стала зброєю, свідчить про повстання українського народу з небуття».

На окрему увагу заслуговують українські народні пісні, які давно здобули світове визнання. За глибиною змісту, красою мелодики, ладо-гармонічних та структурних особливостей вони займають чільне місце у порівнянні з фольклором інших народів світу. Українські народні перлини мають не лише мистецьку цінність, але й громадянське звучання. Пісня об’єднує суспільство, гуртує і кличе до національного відродження, робить людину добрішою, духовно багатшою, причетною до історичних джерел української музичної культури. Володимир Івасюк говорив: «Для мене український фольклор – підручник, написаний геніальним автором… Я не розумію, як можна вважати себе музикантом або просто культурною людиною і не знати українського фольклору».

Інтонаційна природа музики споріднює її з людським мовленням. У зв’язку з цим тут можна провести паралель з мовою. Глибинний аспект цієї проблеми полягає в тому, що змінюючи рідну мову на будь-яку іншу, людина змінює матрицю своєї долі, тобто власний код, який їй дав Господь. Китайська мудрість говорить, що людина, яка живе у своїй країні і не знає рідної мови – це або гість, або ворог. Одним із вагомих чинників хвороби українського суспільства є насильницька і протиприродна зміна мовної матриці значною частиною українців.

Терапевтична функція музики спирається на сугестивну силу музичного мистецтва. Навіювання за допомогою музики впливає не тільки на психічний стан, а й позначається на фізіологічних процесах в організмі людини: на роботі серця і головного мозку, ендокринної системи і т. ін. Відзначимо практичне застосування музики, наприклад, у комплексах засобів підготовки хворих до операції, в лікуванні психічних захворювань.

Сугестивні можливості музики зумовлюють ще й таку її незвичайну функцію, як психоделічну. Мова йде про дію, що подібна до впливу наркотику. Цей вплив може виявлятися в гальмуванні активності зовнішнього сприйняття та діяльності розуму, введенні свідомості в тихий транс, навіюванні галюцинацій. Цей тип

музики знайшов розвиток у традиційних культурах Індостану, Японії, арабських країн, а також в авангардистських течіях «мінімалізму» та «інтуїтивізму».

Психоделічний вплив музики може бути збуджуючим. Тоді людина відчуває немов би приплив енергії, бажання виявити свою силу, волю, агресивні інстинкти. Такому варіантові «наркотичного» вживання музики відповідають деякі зразки афро-негритянської культової музики, шаманські заклинання, екстатичні фольклорні обрядові танці, композиції хард-року. Власне, тут ідеться про те, що музика може мати також і негативний вплив на людину, зокрема, викликати пристрасті аж до масового психозу. Яскравим прикладом цього є сучасна молодіжна рок-музика. Її згубна дія впродовж останніх років зруйнувала моральні засади, які стримували тваринні інстинкти людини, збільшила кількість самогубств, поширила сексуальну розбещеність, алкоголізм, захоплення окультизмом, наркоманію. Давид Бові – одна з найбільших зірок року – ще у 1976 р. заявляв: «Рок завжди був диявольською музикою». Поява і значне розповсюдження агресивної рок-музики є результатом глибокої духовно-моральної кризи сучасного суспільства. Молодь не розуміє символіки цієї музики, не заглиблюється у зміст, у значення слів, а її приваблюють лише голосні збуджуючі ритми, які є співзвучні інстинктам людського єства. Американська Академія Педіатрів зробила висновки, згідно з якими тривале слухання «важкого металу» духовно калічить дітей, підлітків і загалом молодих людей, залишаючи шрами в їх психіці, тобто загрожує їх психічному здоров'ю. Та найбільшою бідою є те, що ця музика стала дуже активним і послідовним пропагандистом антихристиянських ідей. Рок-музика відповідає духовному примітивізмові невиробленого музичного смаку молодіжного загалу українського громадянства. Вона не тільки не виховує, а, навпаки, викривлює естетичний смак, притуплює потребу справжнього мистецтва. А протистояти цій навалі може і повинна багата творча спадщина української музичної культури, яка становить гордість, велич і духовну силу українського народу.

Народ, який хоче утвердитись як повноцінна нація, не може ігнорувати власний генотип і йти всупереч законам національної ментальності. А українська ментальність передбачає особливу схильність до музики, «закодованість» у народних піснях, а також і в професійній творчості, передовсім церковній та хоровій. Кожний інтелігентний освічений українець, який вважає себе патріотом, повинен знати корифеїв свого національного мистецтва і хоча б в загальних рисах бути ознайомлений з їх творчістю. Слід зауважити, що українське музичне мистецтво є одним з найважливіших чинників невмирущості української нації, її творчого потенціалу та духовної сили.

Тарас Шевченко проспівав гимн українській народній пісні, але його славнозвісні слова повною мірою відносяться і до кращих здобутків української професійної музики:

Наша дума, наша пісня
Не вмре, не загине…
От де, люде, наша слава,
Слава України!